

HISTÒRIA

Viure i morir a l'Empordà durant la Guerra Gran (1793-1795). Les víctimes civils de la contesa

Per Marià Baig i Aleu^(*)

Resum

En aquest article s'estudien les conseqüències que tingué la Guerra Gran (1793-1795) sobre la població civil de la comarca de l'Empordà, a partir de l'anàlisi de la documentació dels registres parroquials de l'època. S'estudien les partides sacramentals de naixements, matrimonis i òbits esdevinguts en el si de les famílies emigrades o expatriades per motius de la guerra, que s'han conservat registrades en els seus llocs d'acolliment temporal. S'aporten, també, testimonis dels rectors sobre els estralls esdevinguts amb motiu de la invasió de l'exèrcit francès. Insignificants separadament, aquestes anotacions proporcionen una visió de primera mà sobre la magnitud de la tragèdia que visqué la població civil durant aquella contesa armada.

Paraules clau

Guerra, registres parroquials, víctimes civils, expatriats

Abstract

In this paper we analyze the documentation from the parish registers in order to study the consequences of the "Guerra Gran" (1793-1795) on the civilian population of the Empordà region. The sacramental registers of births, marriages and deaths, occurring within families migrated or expatriated for reasons of war, which have been preserved registered in their temporary shelter sites, are reported. The witnesses of the rectors about the havoc that occurred during the invasion of the French army are also presented. Although they are insignificant considered separately, these annotations provide a firsthand description about the magnitude of the tragedy suffered by the civilian population during this armed conflict.

Keywords

War, parish registers, civilian population, expatriation

Recepció: 29/06/2013 • Acceptació: 04/09/2013.

* Professor de la Universitat Autònoma de Barcelona. E-mail: Mariano.Baig@uab.cat

DOI: 10.2436/20.8010.01.137

AIEE, Figueres, 44 (2013), pàg. 421-449

INTRODUCCIÓ

La guerra entre la monarquia espanyola i la república francesa, que tingué lloc als Pirineus entre els anys 1793-95, forma part de les conegudes a França per “*campagnes de la révolution*”, una sèrie de conteses armades que enfrontaren el nou ordre amb les monarquies europees. Des d'Espanya, però, ha estat considerada moltes vegades com una mena de simple prolegomen de la “*guerra de la independència*”. Malgrat la seva curta durada temporal i limitada extensió geogràfica, aquells fets deixaren una profunda empremta en el territori català en general –i en l'Empordà en particular– que es reflecteix perfectament en el nom amb què és coneguda: “la Guerra Gran”.

Al llarg dels anys, la Guerra Gran ha estat estudiada des de diferents punts de vista: militar –el desenvolupament de les batalles–, econòmic –la repercussió en l'erari públic–, polític –república enfront monarquia–, social –la recuperació del *sometent*–, etc., tant des d'una òptica espanyola (o espanyolista) com francesa (o afrancesada). I és que el grau de complexitat d'aquesta *petita guerra* resulta ser extraordinari: dues visions del món confrontades i dirigides des de punts geogràficament molt llunyans (Madrid i París) dels territoris on s'esdevenien els fets (els Pirineus). Xavier Hernández ens fa un bon resum d'aquesta complexa situació: “A Catalunya la guerra va implicar un esclat de fervor patriòtic i monàrquic, si més no entre els grups socials simbiòtics amb l'Antic Règim: la noblesa botiflera, la clerecia en totes les diverses variants, i la pagesia ultracatòlica i socialment conservadora. Al seu torn, la burgesia manufacturera, i el proletariat miraven amb recança la competència que venia de França”, tot afegint que “A banda, la massiva arribada de refugiats que reclamaven la intervenció, en un moment de carestia, també va ajudar a desfermar la francofòbia que s'havia sedimentat des del XVII i que implícitament s'havia rearmat durant la Guerra de Successió” (Hernández, 2007).

Aquest article es basa en l'anàlisi dels registres parroquials de batejos, matrimonis i òbits, una documentació eclesiàstica que si bé ha estat –i és– normalment emprada amb finalitats estadístiques o genealògiques, veurem com ens aportarà, també, una visió de “primera mà” del decurs d'aquells fets. El propòsit d'aquest article és, doncs, el de mostrar com en les petites anotacions en aquests modestos volums –escrits per senzills capellans de poble– s'hi traspuia tot el drama de viure en una comarca trasbalsada per la guerra. Informant-nos de multitud de detalls, cadascun d'ells potser insignificant, veurem com ens testimonien –tots junts– un aspecte molt important del conflicte: com fou el *viure –i morir–* a l'Empordà durant la Guerra Gran –, és a dir, la *vida quotidiana* de la població civil, tan sovint oblidada en les històries de les campanyes militars, o, de vegades, mirada des d'una perspectiva merament estadística o econòmica–.

LES HISTÒRIES DE LA GUERRA

Hom pot dir, de bell antuvi, que la Guerra Gran no va despertar gaire interès entre els historiadors espanyols dels segles XIX i principis del XX. El fet que la guerra amb França, inicialment favorable als interessos espanyols (invasió del Rosselló del 1793) es convertís en un veritable desastre militar (retirada del 1794) incloent, en particular, la polèmica rendició del castell de Sant Ferran de Figueres, segurament no hi va ajudar gaire. Entre els anys 1949 i 1954 el *Servicio Histórico Militar* publicà una obra, en cinc volums, titulada *Campañas en los Pirineos a Finales del Siglo XVIII* amb la pretensió de ser la versió definitiva de la història de la Guerra Gran. Només cal llegir, però, les primeres línies del volum dedicat a la *Campaña de Cataluña* per adonar-se del to general de l'obra: “*Lamentable, e incluso enojoso, resulta para el lector español, revivir el recuerdo de unos episodios nada favorables al éxito de nuestras armas, y a causa de los cuales, el orgullo nacional, no puede menos de sentirse abatido...*” i segueix apuntant com la “*importante y floreciente región catalana*” va poder resistir, finalment, a la invasió francesa: “*logrando, gracias a su actitud, salvar el honor nacional y conservar la integridad de España en todos sus aspectos*” (SHM, 1954). Per part francesa, l'interès per la història de la Guerra Gran fou molt més primerenc, perquè ja a l'any 1808 apareixia l'obra de Louis de Marcillac titulada *Histoire de la guerre entre la France et l'Espagne*, l'any 1861 es publicaven els dos volums de les *Campagnes de la révolution française dans les Pyrénées Orientales* de J. Napoleon Fervel, obra citada repetidament per tota la historiografia posterior sobre la Guerra Gran, i, a l'any 1904, la biografia del general Dugommier escrita per Arthur

Chuquet, obres totes elles que tampoc es poden qualificar, però, “d'imparcials” en les seves apreciacions.

D'altra banda, la mateixa historiografia catalana sobre la Guerra Gran tampoc ha estat un model d'imparcialitat. Maria Betlem Castellà, després de comentar el poc interès suscitat per la guerra –suposadament a causa del fet que ha estat a l'ombra d'altres dues “grans guerres”, la de Successió i la del Francès, de molta més transcendència per l'esdevenidor de Catalunya–, apunta: “No obstant això, la Guerra Gran s'ha caracteritzat també, fins els anys seixanta d'aquest segle, per servir a un discurs polític, ja sia reaccionari, catalanista o liberal” (Castellà, 2000). Hem de pensar en obres com la d'Ossorio i Gallardo –que pretenia ressaltar les similituds entre el comportament de Catalunya i el de la resta d'Espanya– o la de Miquel dels Sants Oliver, que intentava entendre-la en relació amb el pensament republicà. Molts treballs sobre la Guerra Gran, però, han aparegut en el marc de la història local, com els capítols que hi dedicà Pella y Forgas en la seva pionera *Historia del Ampurdán*, o la monografia sobre la Guerra Gran a la comarca d'Olot (Jordà, 1975). El propassat bicentenari de la Revolució Francesa, però, va propiciar l'aparició de nous estudis a banda i banda dels Pirineus, estudis molts d'ells sorgits des del món acadèmic i que s'han vingut continuant amb més o menys intensitat fins avui dia. Destaquem, entre d'altres, les obres de Lluís Roura, Josep Fàbregas i Montserrat Jiménez per la part catalana, o les de Jean René Aymés, Michel Brunet i Michel Cade per la rossellonesa, totes elles relacionades a la bibliografia.

No és el lloc aquí de narrar el desenvolupament complet de la guerra. S'apuntaran, ara, només els detalls més importants per situar els testimonis que s'aportaran més endavant. L'execució del rei Lluís XVI, el 21 de gener de 1793, fou el desencadenant final de la guerra –que ja s'estava considerant des de feia mesos en els cercles reialistes–, encara que no fou fins al 23 de març que no hi hagué una declaració formal de guerra, iniciant-se el 17 d'abril la invasió del Rosselló per part de l'exèrcit espanyol comandat pel general Antonio Ramón Ricardos y Carrillo de Albornoz (Barbastre, Osca, 12 de setembre de 1727), que a finals d'any hauria portat les tropes espanyoles fins a les portes de Perpinyà. La sobtada mort del general Ricardos, durant un viatge a Madrid el 13 de març del 1794, obligà a un canvi en el comandament de l'exèrcit del Rosselló, que recaigué, finalment, sobre Luís Fermín de Carvajal-Vargas y Brun, comte de La Unión (Lima, Perú, 27 de desembre de 1752), que llavors era governador del castell de Sant Ferran de Figueres. A partir d'aquest moment, les desfetes per l'exèrcit espanyol se succeïren ràpidament, comportant la retirada completa del Rosselló a primers de maig i el consegüent inici de l'ocupació francesa de l'Empordà, resumida en els seus principals trets en la Taula 1.

Taula 1. Breu cronologia de la invasió francesa de l'Empordà de l'any 1794

Data	Fets d'armes
1 de maig	Retirada de les tropes espanyoles del Rosselló , pel coll del Portell , fins a la línia de la frontera.
6 de maig	El general francès Charles Pierre François Augereau (París 1757 – La Houssaye-en-Brie 1816) remuntant per la vall del Tec, des de Sant Llorenç de Cerdans i passant per Costoja , ocupa Sant Llorenç de la Muga , Darnius i la Foneria de Sant Sebastià de la Muga .
19 de maig	Primer combat de la Muga . Intent fallit de recuperació de la foneria per part de Fermín de Carvajal-Vargas y Brun , Conde de la Unión , general en cap de l'exèrcit espanyol.
6 de juny	Atac francès sobre Llers i Pont de Molins des de les posicions de la Muga i Darnius . Les tropes franceses tornen, però, a les seves posicions.
19 de juny	Atac francès sobre Besalú . Les tropes franceses tornen, però, a les seves posicions.
12 d'agost	Segon combat de la Muga . Intent infruïtós de recuperació de la foneria. Un gran desplegament de tropes ataca les línies franceses des de Camprodon fins al mar. Les tropes segueixen en les seves posicions inicials.
22 d'agost	Retirada de Sant Llorenç de la Muga i Terrades de les tropes franceses i destrucció de la foneria per ordre directa de la Convenció. Es mantenen, però, a Darnius .
7 de setembre	Capitulació de la fortalesa de Bellaguarda (sobre el Pertús) únic punt del territori francès que es mantenia encara ocupat.
21 de setembre	Atac espanyol –infruïtós– a la muntanya de Mont-roig (anomenada Montagne-Noire pels francesos).
16 de novembre	Primer atac francès sobre línies de Figueres . Mor, però, el general francès en cap, Jacques François Dugommier (Trois-Rivières, Guadalupe 1738 – Darnius 1794) en la posició de Mont-roig .
20 de novembre	Segon atac francès sobre línies de Figueres . Mor el general en cap espanyol comte de la Unión defensant les posicions del monestir del Roure , a Pont de Molins .
23 de novembre	El nou general en cap francès Catherine Dominique de Perignon (Grenade-sur-Garonne 1754 – 1818) posa setge al castell de Sant Ferran de Figueres .
24 de novembre	Inici del setge de Roses , que capitularà el 2 de febrer de 1795.
27 de novembre	Capitulació del castell de Sant Ferran de Figueres a les tropes franceses. El front de batalla s'estabilitza a la línia del Fluvià fins a la Pau de Basilea (22 de juliol de 1795) quan s'acaba l'ocupació francesa de l'Empordà.

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 44 (2013)
Viure i morir a l'Empordà durant la Guerra Gran (1793-1795).
Les víctimes civils de la contesa

Per part francesa, el general en cap de l'exèrcit republicà que s'enfrontà al comte de *La Unión* fou Jacques François Coquille, més conegut per Dugommier, (Illa de Guadalupe, 1 d'agost de 1738) que era un general experimentat i que defensava l'annexió de Catalunya a França. En una memòria sobre Catalunya havia escrit: "*Le catalan est brave, actif, laborieux, ennemi de l'Espagne. Il a toujours aimé la liberté*". De totes maneres, fou el general Charles Pierre François Augereau (París, 21 de novembre de 1757) qui inicià realment la invasió de l'Empordà, tot ocupant el dia 6 de maig la foneria de Sant Sebastià de la Muga (terme de Sant Llorenç de la Muga), factoria de gran interès estratègic atès que subministrava la munició d'artilleria que emprava l'exèrcit espanyol (Baig, 2003). En aquesta primera fase de la invasió, l'exèrcit francès ocupà la zona nord-oest de l'Empordà, és a dir, els actuals termes d'Albanyà, Sant Llorenç de la Muga, Darnius i Maçanet de Cabrenys, que romandrien en mans franceses fins a la retirada i reconstrucció de línies sobre la frontera del 21 de setembre del mateix any. Durant aquests primers cinc mesos d'ocupació, però, es desenvoluparen diversos combats (entre ells els anomenats combats de la Muga) en tota aquesta zona que, com veurem, deixarien profunda empremta sobre la població civil.

A mitjan novembre del 1794 s'inicià una segona i definitiva ofensiva francesa –la batalla de les línies de Figueres–, que culminà amb la rendició del castell de Sant Ferran de Figueres a les tropes franceses el dia 27 de novembre. En el decurs d'aquesta ofensiva, moriren els dos generals en cap: Dugommier a la batalla de Mont-roig (Darnius) –essent substituït pel general Catherine-Dominique de Pérignon (Grenade-sur-Garonne, 31 de maig de 1754)– i el comte de La Unión a la batalla del Roure (Pont de Molins) –essent substituït pel general José Ramón de Urrutia y de las Casas (Zalla, Biscaia, 19 de novembre de 1739)–, generals que comandaren els respectius exèrcits fins a la pau de Basilea (22 de juliol de 1795) que posà fi a la contesa. Després de la caiguda de Figueres, però, el front s'estabilitzà sobre el riu Fluvià, al voltant del qual es desenvoluparen diversos combats. La plaça de Roses, que resistí un llarg setge, acabà també en mans de l'exèrcit francès. A la pràctica, aquesta segona ocupació durà uns nou mesos, ja que el retorn de la població desplaçada després de la retirada francesa fou gradual i els testimonis la situen a principis de setembre del 1795. La Guerra Gran, per tant, fou una guerra que es desenvolupà sobre el limitat territori que va des del riu Tec fins al riu Fluvià, tenint en el riu la Muga un dels eixos principals de les accions.

ELS TESTIMONIS DE LA GUERRA

A poc a poc es van divulgant relats de testimonis directes de la Guerra Gran a casa nostra.⁽¹⁾ És el cas del manuscrit d'Antoni Pous, de Vilanant (Tubau, 1984), el del relat anònim d'un membre de la família Veray de Celrà, escrit des d'Agullana (Vila, 2002), o el relat del pas per terres empordaneses de l'emigrat rossellonès Comellas (Camiade, 2007). Un dels primers relats –publicat parcialment per primera vegada l'any 1913– fou el d'Agustí Sans y Barraquer, de Figueres, que ens aporta una visió de primera mà del que fou l'evacuació de la vila a l'entrada de les tropes franceses. El manuscrit, conservat a l'arxiu⁽²⁾ de la família Fages de Figueres, fou consultat a principis del segle xx per Ángel Ossorio y Gallardo, que en transcrivé alguns fragments⁽³⁾ a la seva obra sobre la Guerra Gran (Ossorio, 1913) i anys després Eduard Rodeja, en les seves notes històriques sobre Figueres, també en publicà alguns fragments⁽⁴⁾ (Rodeja, 1942). Transcrivim ara unes pinzellades sobre l'evacuació de Figueres en el mes de novembre de 1794:

“...No se pot explicar lo tumulto de la gent, llantos y gemecs, que se vehien y ohien, en aquella ocasió, fugin dels Pobles, per baixar los francesos com a lleons, per esser dita guerra molt sangrienta.”

“...en lo mateix instant, tots los carrers de la Vila, foren plens de gen, que fugia de las suas cases, plorant, lamentanse, lo fill fugia sens lo pare, lo marit sens la muller, y tothom de la manera que podia, qui ab un sol farsell de roba, qui sens ninguna cosa. Los carrers, no se podien passar, sino ab molt treball y perill, de pendre mal, per fugir totom i lo exercit, trobanse per tot, carros d'artilleria, y de altres coses de guerra, com y també de lo que cada un podía salvar.”

“...Ab esto fugiren presiptadament, en mitx del alboroto y tumulto de gent y tropa. Tots los carrers, eren plens de personas y tropas, y coses de guerra, per passar, uns se tiraben sobre los altres, prenent cada instant aumen la consternació, per no cesar lo castell de tirar canonades, per cual motiu, pensaba totom que los francesos estaban al peu de la Vila,

1. És molt interessant consultar la base de dades del projecte d'arxiu de la memòria personal a la pàgina WEB <http://www.memoriapersonal.eu/>

2. En el moment de redactar aquest article (maig de 2013) l'arxiu de la família Fages segueix tancat als estudiosos. Segons Jaume Guillaumet, la darrera persona autoritzada a consultar-lo fou Ernest Lluch (*El País*, 1/2/2007).

3. La transcripció d'Ossorio és reproduïda textualment (comentaris inclosos) en l'apèndix 13 de l'obra (SHM, 1954) sense citar-ne la procedència.

4. Rodeja transcriu només una part dels textos d'Ossorio, encara que deixa entreveure que, en l'arxiu Fages, s'hi trobaven més documents sobre la Guerra Gran.

per la part del pla y detrás lo convent de Caputxins, baixant aquells per la part de Cabanas, seguint el riu anomenat la Muga, per haber rumput la línea a Pont de Molins.” (Ossorio 1913, Rodeja, 1942)

Acostant-nos ara ja als registres eclesiàstics, s’ha de destacar que alguns rectors arribaren a escriure en els llibres parroquials vertaders relats històrics sobre la guerra.⁽⁵⁾ Tal fou el cas del rector de Castelló d’Empúries, Esteve Peiró, que en el llibre de Matrimonis inclogué una detallada relació titulada: “Memòria de la entrada dels Francesos en la Vila de Castelló de Ampurias en lo decurs de la guerra” i que fou publicada l’any 1976 per mossèn Salvador Pagès i Tubert. El relat comença explicant com

“Abandonadas las baterias de la línea per les tropas espanyolas entre deu y onze del matí en lo dia vint de Novembre de mil set cents noranta quatre; fugiren ja de esta vila en lo mateix dia la major part dels habitants, espantats de lo que referian y projectaban las tropas, las que encara que dispersas a professions passaban, fugint del enemich” (Pagès, 1976).

És molt interessant en aquest relat la narració del pillatge de les tropes just iniciar-se l’ocupació de la vila de Castelló:

“Se dividiren los enemichs en dos columnas, la una entrà per al capdevall del carrer del pon, y la altra per lo portal de la Verge Maria junt al Convent de la Mercé, travessaren y enrondaren la Vila, tornansen despues en sos campaments cerca Perelada. Tornaren lo endemà, en major número y al veurer lo General que casi tota la gent se avia expatriat concedi tres dies de pillatge, y altres dos que per no haveri Comandant de Plassa succeí el mateix desordre, en los que saquejaren no sols las casas dels expatriats, si que tambe igualment las casas dels que se avian quedat” (Pagès, 1976).

ELS RELATS DELS RECTORS EN EL LIBRES PARROQUIALS⁽⁶⁾

Una de les principals preocupacions dels capellans de les diferents parròquies, quan es veien prop de ser ocupades per l’exèrcit francès, era la salvaguarda dels llibres parroquials. Alguns dels arxius sobrevisqueren a la

5. Durant la confecció d’aquest treball, hem trobat algunes narracions –més modestes que la de Castelló d’Empúries (Pagès, 1976)– corresponents a les parròquies d’Ordis, Roses i la Jonquera que publicarem properament.

6. Els llibres de registres parroquials que se citen es poden consultar –escanejats– a la web de l’organització www.familysearch.org. En format de microfilm es poden consultar a l’Arxiu Diocesà de Girona. Els documents originals es conserven al mateix Arxiu Diocesà de Girona o a les parròquies corresponents.

guerra, altres desaparegueren per sempre, però normalment els rectors es preocupaven per deixar memòria del que havia passat amb els registres en temps de la guerra. Una instrucció del bisbat de Girona manà als rectors que recomponguessin les partides perdudes. Una còpia d'aquesta instrucció es troba al començament del volum de Matrimonis de la parròquia de Santa Maria de Darnius —una de les que perdé la totalitat dels llibres de registres—, llibre⁽⁷⁾ iniciat l'any 1795 just després de la guerra:

“Porque uno de los mayores males que han sufrido algunas parroquias de este obispado en la última guerra ha sido la pérdida de los Libros Parroquiales, principalmente Bautismos, Confirmaciones, Esposorios y Óbitos, pérdida que es preciso reparar del mejor modo posible pues los gravísimos daños y perjuicios que de ella podrían resultar a los particulares, Manda S.S.I. a los R.R. Párrocos de los que esto haya sucedido avisen al Pueblo en tres días festivos en el Ofertorio de la Misa matinal y Mayor, que cada cabeza de familia presente dos testigos fidedignos que declaren mediante juramento el día, mes y año si es posible en que fueron administrados dichos tres Sacramentos a cada uno de sus familias como asimismo el día, mes y año de que hayan fallecido, extendiendo dicha declaración en el respectivo libro que deberá formar de nuevo firmándola los testigos si pudieran con el Párroco para que la respectiva partida se supla por medio de dicha información a cuyo fin autorizamos en amplia forma a los Párrocos quienes deberán acreditar en el acto de Santa visita habiendo así cumplido.”⁽⁸⁾

No tots els rectors, però, es dedicaren amb la mateixa intensitat a aquesta tasca de reconstrucció, ni els fou fàcil aconseguir la col·laboració de tots els parroquians. Així, a la parròquia de Llers, mossèn Francesc Trèmols hi anotà:

“Les partides del llibre de Baptismes perdut y començat lo any 1782 se notaran «a vultu», sens observar ordre de mesos y anys, perquè seria gran treball respecte a que havent-ho jo publicat en la Iglesia per repetides vegades que los pares y mares vinguessin a donar-me los noms de las criatures que s'havien batejat dins los anys 1782 a fins lo any 1794, fent-los evidència dels molts inconvenients que es podien seguir a les famílies per les omissions dels pares en lo successiu, no obstant això pocs me han vingut. Pacència.”⁽⁹⁾

7. En les transcripcions s'ha modernitzat la puntuació i l'ortografia dels textos per tal de facilitar-ne la comprensió tot procurant, però, mantenir les peculiaritats d'estil.

8. Parròquia de Santa Maria de Darnius. Llibre de matrimonis (1795-1851).

9. Parròquia de Sant Julià i Santa Basilissa de Llers. Llibre de batejos (1794-1807).

Veiem ara, classificades segons tipologia, les transcripcions d'algunes de les anotacions fetes en els volums de registres sacramentals on els rectors expliquen els incidents haguts amb els llibres de partides ensem amb informacions sobre la invasió de l'exèrcit francès:

Testimonis d'estralls esdevinguts durant l'ocupació

“Amb ràbia cruel y bàrbara inhumanitat, entraren en mes Parròquies⁽¹⁰⁾ los enemics de la Pàtria, de la Religió y del Rei, los cruels francesos, anomenats Patriotes, lo dia 6 de maig del any 1794, y a son ingrés profanaren de tal manera las Iglesias, robant tots los tresors que en elles encontraren, llansant per terra las sagrades imatges y cremant casi tot lo que fou combustible, dexant inútils los llochs sagrats. Veient-nos de esta manera perseguits, determinarem deixar nostres Cases, ausentant-nos de elles tot lo temps que durés la persecució. Durà esta primera persecució fins als últims de setembre del sobredit any, havent los francesos abandonat estos puestos y retirant-se en Darnius y a ses immediacions. Anàrem ocupar nosaltres las cases y Parròquies. Però lo dia 17 de novembre del dit any, tornaren altre vegada embestir nostre terreno ab tal fúria, que sens poderlos contenir, fou precis abandonar segona vegada nostres cases y habitacions y retirar-nos en lloch segur, qual persecució durà fins lo dia 7 de setembre de 1795, en que se conclogué la guerra per medi de les Paus fetes entre nostre Monarca Carlos quart y la República Francesa”.⁽¹¹⁾

“Advertiment: No deixarà de causar novetat al lector de aquest manual al veure la continuació de les partides en ell; però perdonarà perquè al considerar ésser de Ventura per haver quedat llibertat del mig de les garres de tant infernals enemics de Nostra Santa Església, encara que destrossat y malament posat; me ha motivat en la continuació per tenir davant los ulls Tragèdia la més lamentable, la que no permetia la Divina Providència per mai més fatal desgràcia infundint en nostra memòria la vigilància de aquesta perversa canalla, pregant-li los il·lumini perquè coneixent sos errors se convertescan a ell, concedint-los la sua divina gracia y a nosaltres la Gloria. Amen.”⁽¹²⁾

10. En aquells anys eren parròquies sufragànies de Sant Cristòfol dels Horts les parròquies de Sant Miquel de Fontfreda, Sant Andreu d'Oliveda, Sant Pere dels Vilars, Sant Feliu de Carbonils.

11. Parròquia de Sant Cristòfol dels Horts. Llibre de batejos (1754-1865).

12. Parròquia de Sant Julià i Santa Basilissa de Llers. Llibre d'òbits (1786-1815).

Testimonis de l'èxode de la població civil i els capellans

“Sabràs que des de 20 Novembre de 1794 fins als 12 Octubre de 1795 no poguí estar en la Parròquia per haver tingut de fugir de ella, no sols jo sinó també tots los parroquians per escapar-nos de les mans dels Enemics Francesos que tot aquest temps tingueren en son poder nostre Poble derruïnt en ell cases e esglésies com ho trobaràs en lo llibre de consueta més llargament. Per lo que de dits mos parroquians ne moriren molts en varis Pobles de la Província en que se havien refugiat, los òbits dels quals no són asserits en est llibre per ser molts (pues falten cerca de la tercera part de la gent entre grans y xics) y haver mort en diferents paratges; però la major part fou en Banyoles”.⁽¹³⁾

“Any 1795. Nota que les partides dels Baptismes se administraren des de 20 novembre del any 1794 fins a l'octubre de 1795 no son en aquest llibre per no haver pogut habitar en la Parròquia per ser posseïda y habitada per los enemics Francesos; per lo que se trobaran en varies Parròquies de la altre part del riu Fluvià en las que se refugieren las famílies de est poble com en Banyoles”.⁽¹⁴⁾

“Nota que per ocasió de la Guerra amb los Francesos, y a causa de la expatriació de molts habitants en Vilajuïga, des del dit dia vint de Novembre de mil set cents noranta y quatre fins al Novembre de mil set cents noranta y cinc, que és un any de expatriació, las partides dels Batejats se encontraran en altres Parròquies”.⁽¹⁵⁾

“Memòria que nosaltres los Pàrrocos de Borrassà per la entrada dels Francesos en esta Parròquia marxarem al Novembre del any 1794 y no havem pogut tornar en nostra Parròquia de Borrassà fins als 12 Setembre de 1795.”⁽¹⁶⁾

“Nota: No es de admirar que des del dia set novembre de mil set cents noranta quatre fins dia vint y sis setembre de mil set cents noranta cinc no es trobaran baptismes notats. Es perquè la invasió dels francesos feu que la parròquia quedà deserta de pàrrocos.”⁽¹⁷⁾

13. Parròquia de Santa Maria de Cistella. Llibre d'òbits (1759-1826).

14. Parròquia de Santa Maria de Cistella. Llibre de batejos (1789-1849).

15. Parròquia de Sant Feliu de Vilajuïga. Llibre de batejos (1766-1809).

16. Parròquia de Sant Andreu de Borrassà. Llibre d'òbits (1726-1800).

17. Parròquia de Sant Martí de Maçanet de Cabrenys. Llibre de batejos (1781-1819). Les partides de batejos de Maçanet passen del 21 d'abril de 1794 al 12 d'octubre, sense cap explicació, però s'hi anoten durant el mes d'octubre diversos batejos *sub-conditione* per haver-se batejat abans per persones que no eren capellans “per trobar-se dita vila invadida dels francesos”. Tot seguit, hi ha la nota transcrita. D'altra banda, manca el volum d'òbits dels anys 1794-95 i en el volum de matrimonis no hi ha cap referència a la guerra.

Testimonis de les mesures per salvaguardar els llibres parroquials

“Nota que en aquest temps se hagueren de treure los llibres de cura per causa de la Guerra y pròxim perill hi havia de ésser anihilats per los Francesos. Les partides pues de aquest temps se trobaran escrites en una llibreta de cura la havem cosit en el llibre vell de Núpcies. Ha est Joan Serrat Prevere y Vicari de Beget”.⁽¹⁸⁾

“Nota: Los llibres del Arxiu se tragueren en lo principi de maig 1794 y després totes las partides que se han de arxivar las tenia en bon ordre en un llibre per traslladar-les després en los respectius llibres. Vingué la retirada infeliç y desgraciada y sobre manera precipitada y se quedà lo dit llibre. Després que les coses se posarien pacifiques y sent jo ja en esta de asiento procurí y exhortí que me portessin los noms de tots los batejats de maig 1795 fins a 25 setembre 1795.”⁽¹⁹⁾

“Llibre de Baptismes començat dia 13 setembre de 1795 després de haver-se extraviat los llibres de Baptismes des de l'any 1722 fins al setembre de l'any 1795. Com també los llibres de Desposoris y Confirmacions junt amb lo llevador de las rendes del fundat. Se ha trobat lo Llibre de Baptismes del any 1722 fins lo any 1741.”⁽²⁰⁾

“Los que se han mort des del dia 6 maig de 1794, en que se amagaren los Llibres Parroquials per la noticia se tingué de que estaven per entrar los patriotes francesos enemics de nostra santa Religió, en avant per copiar-se després en lo manual donant fe de ells, jo Francisco Tremols Prevere y Domer curat de la Iglesia Parroquial de St. Julià y Sta, Bassilissa de Llers, Bisbat de Gerona, die et anno ut supra y per no tornar-los copiar lo he cosit en est manual.”⁽²¹⁾

Testimonis de les pèrdues de registres parroquials

“Noto per memòria que als 20 de Novembre de l'any 1794, per causa de la entrada dels enemics de nostra Santa Fe los francesos (fou precis desamparar la Parròquia perquè mataven a tots los eclesiàstics) los

18. Parròquia de Sant Cristòfol de Beget. Llibre d'òbits (1695-1851). Hi ha un text similar en el llibre d'òbits (1758-1797).

19. Parròquia de Sant Vicenç de Cabanes. Llibre de batejos (1790-1819). Hi ha textos similars en el llibre d'òbits (1792-1851) i en el de matrimonis (1700-1841)

20. Parròquia de Sant Feliu de Lledó. Llibre de batejos (1795-1812).

21. Parròquia de Sant Julià i Santa Basillissa de Llers. Llibre d'òbits (1786-1815).

quals se apoderaren de tot lo Ampurdà a fine lo riu Fluvià en ansà; en la qual reculada se perderen los llibres de Baptismes”.⁽²²⁾

“No se admirin los Pàrrocos que seran de nou en avant de esta Parròquia dels defectes que se trobaran en les següents partides especialment fins als últims de juliol de 1795, perquè del dia 20 de Novembre de 1794, que fou quan morí en batalla lo General Comte de la Unión, fins al juliol referit fou una confusió grandíssima entre les gents, en especial del país, per haver reulat bàrbarament nostre exercit de resultes de haver mort lo General Unión. En tot lo dit temps estigué en esta parròquia un Religios Franciscà anomenat Pare Julià lo qual exercia lo Ofici de Pàrroco així com podia y no com volia, anant juntament quasi sempre junt amb los sometents per defensar-se del Enemic Francès. Lo referit se ha d’entendre por tots los manuals de partides de esta Parròquia.”⁽²³⁾

“Per haver-se perdut tots los Llibres de Cura de la expressada Parròquia per la invasió dels Francesos en es Ampordà als 20 Novembre de 1794; he averiguat jo el Pàrroco baix escrit, com se expressa en lo present Llibre y he omitit expressar lo óbit dels Albats per veure seria molt confús y de altre part de poca utilitat”.⁽²⁴⁾

“Any 1795. Nota que falten totes les partides de òbits, que són moltes, per succeir aquella gran mortaldat que feren los Francesos en el Poble des de 16 Novembre 1794, fins a 6 Setembre de 1795”.⁽²⁵⁾

LA RECONSTRUCCIÓ DELS LLIBRES DE PARTIDES SAGRAMENTALS

Durant els mesos d’ocupació, una part de la població s’expatrià –entre ells els capellans–, però una altra part es veié obligada a quedar-se. Des del moment del seu reingrés a les parròquies, els capellans es troben amb una doble dificultat, d’una banda, hi havia hagut naixements i defuncions en el si dels habitants que s’havien quedat, dades que es veien en l’obligació de registrar, ja que en el moment dels fets no hi havia capellans a la vila que ho haguessin fet; d’altra banda, entre els habitants que s’havien expatriat també hi hagué moviments de població, és a dir, naixements, matrimonis i defuncions, que s’havien registrat en les parròquies on estaven acollits, però

22. Parròquia de Sant Julià i Santa Basilissa de Llers. Llibre de batejos (1794-1807).

23. Parròquia de Sant Miquel de Ventalló. Llibre de batejos (1781-1832). Hi ha un text similar en el llibre d’òbits (1778-1853)

24. Parròquia de Sant Gil de Vilamaniscle. Llibre d’òbits (1791-1851).

25. Parròquia de Sant Feliu de Lledó. Llibre d’òbits (1759-1811).

que pel fet de correspondre a parroquians propis els interessava de tenir, també, anotats en els llibres de la parròquia.

En el capítol anterior ja s'ha mostrat com molts capellans es lamenten de les pèrdues i anoten com es veuen impossibilitats d'aconseguir totes les dades que voldrien tenir. Moltes parròquies simplement inicien nous llibres després de la guerra. En alguns dels casos, en què els volums s'han recuperat, no hi apareix cap indicació del que ha succeït i es passa de les partides del mes d'octubre del 1794 a les datades del setembre de 1795 sense solució de continuïtat, encara que és normal que s'hi inclogui alguna referència a la guerra, com a Torroella de Fluvià:

“Aquí se comencen les partides de baptismes després de la Guerra y feta la Pau entre França y Espanya”.⁽²⁶⁾

En altres casos, però, la perseverança dels rectors fou notable i van aconseguir anotar no solament les dades dels fets esdevinguts a la vila durant la seva absència, sinó fins i tot anotar en els seus llibres les dades de les partides expedides en altres parròquies. Aquest és el cas de la parròquia de Santa Cecília de Terrades, el rector de la qual va confeccionar —anys després, però— un volum específic corresponent al temps de la guerra:⁽²⁷⁾

“Llibre en que estan descrites algunes partides de baptismes, de desposoris y de òbits que no foren continuades per mon antecessor en los llibres corresponents de esta Parròquia de Terrades, Bisbat de Girona. Estan també notats en lo present llibre los que moriren en la penúltima guerra amb França, tot per utilitat de esta Parròquia de Terrades, per la qual jo, Pere Puigagut Domer consagro aquest treball y començo en lo dia 4 del mes de Juny de 1814”.⁽²⁸⁾

Corresponents al període de la Guerra Gran, s'hi troben ressenyades en aquest volum especial (descomptant el moviment “normal” de població de la pròpia vila) unes 10 partides de batejos d'expatriats de la vila de Terrades, 11 morts violentes a la mateixa vila i 114 defuncions d'expatriats fora de la vila de Terrades, de les quals 6 són, també, morts violentes.⁽²⁹⁾ En podem veure algunes mostres:

26. Parròquia de Sant Cebrià de Torroella de Fluvià. Llibre de batejos (1704-1822).

27. El rector es refereix a la Guerra Gran anomenant-la com la “*penúltima guerra amb França*”, ja que el text està escrit l'any 1814, acabada la Guerra del Francès.

28. Parròquia de Santa Cecília de Terrades.

29. Es tracta de persones que s'haurien expatriat després de la primera invasió del mes de maig i que es trobaven refugiades en viles que serien, al seu torn, ocupades o atacades en la segona invasió del mes de novembre.

- **Bateig d'expatriat:** “Als sis del mes de Maig de mil set-cents noranta quatre fou batejat en la Parròquia de Rabós de Sant Andreu, Pere, fill legítim de Salvi Vila y Barrot, menestral de esta Parròquia de Terrades y de Maria Ferrer conjugues. Foren padrins Pere Ferrer i Catherina Ferrer de dita Parròquia de Rabós.”
- **Mort violenta dins la vila:**⁽³⁰⁾ “Als cinc de Maig de mil set-cents noranta quatre, en esta Parròquia de Santa Cecilia de Terrades Bisbat de Girona, morí de mort violenta de mans dels Francesos, Cecilia Far. Havia rebut ja los Sagraments. Fou sepultat son cadàver, be que sens cerimònies, en lo cementiri de dita Església”.
- **Mort violenta d'expatriat:** “Als vint y vuit Novembre de mil set-cents noranta quatre morí en Figueres, en la entrada dels Francesos, Paula Buxaró i Gaspar de edat poch més o menos seixanta anys, y no se sap més”.

En el cas de la veïna vila de Sant Llorenç de la Muga va ser impossible fer una reconstrucció de dades tan acurada com la de Terrades. El darrer bateig d'abans de la guerra correspon al dia 14 d'abril de 1794, seguit d'un bateig amb data del 6 de setembre “en casa de Joan Quera, paraire de Sant Llorenç de la Muga”. Feia pocs dies que els capellans havien tornat a la parròquia i s'hi anoten també alguns batejos “*sub-conditione*”, corresponent a nadons que havien estat batejats en el seu moment per familiars o altres persones sense la presència de capellans. A la darrera partida, que correspon al dia 16 de novembre, li segueix la nota següent

“Nota que les Partides que aquí devien continuarse des del dia de la pròxima antecedent Partida fins al dia de la que immediatament a esta nota segueix, no se trobaran en esta Parròquia per haverse Batejat les criatures que han nat en est temps en altres Parròquies, a causa de trobarse la gent despatriats per motiu de la guerra amb los Francesos.”⁽³¹⁾

No hi ha en aquest cas, però, cap seguiment de les dades dels naixements fora de la vila. Quant a les defuncions, mossèn Esteva Planella escrigué:

“Nota. Que les Partides que deurien continuarse no poden posarse en corresponent forma per haver esdevingut lo temps de la Campanya y

30. S'ha de tenir en compte que el llibre està escrit uns quants anys després i que algunes dates poden ser aproximades, ja que s'hi anoten morts violentes del dia 5 de maig, quan l'entrada dels francesos fou a partir del dia 6.

31. Parròquia de Sant Llorenç de la Muga. Llibre batejos (1783-1824).

sols fetes les diligències y presa relació permenor anant passant per les cases he pogut averiguar que los cossos que en dit temps han mort y sens que de molts haja pogut averiguar lo dia, son com segueix”⁽³²⁾

I segueix una relació de 134 noms d'adults morts en aquest període (sense indicació del lloc ni de les circumstàncies) que acaba amb “Se continuaran en forma les partides de òbits des del dia 16 setembre de 1795 que es lo dia de nostre regrés en esta parròquia de Sant Llorenç de la Muga”.

Un altre cas en què el rector va intentar la reconstrucció de les partides perdudes fou el de Garriguella. El nou rector de la parròquia, Josep-Oriol Martí sol·licità al bisbat el permís per reconstruir les llibres parroquials perquè: *“vió el exponente que en los libros antiguos las materias estaban amalgamadas en un mismo volumen, bautismos, matrimonios, óbitos y papeles heterogéneos interpolados los unos con los otros, formando no obstante una misma foliación. Que por haber sido quemado el archivo de esta parroquia por los franceses en la guerra del año mil setecientos noventa y tres, hay varios expedientes para redactar las partidas de los que vivían entonces, unas incoadas, otras concluidas, otras en que faltan piezas justificativas para la comprobación de los datos y redacción de las partidas y otras circunstancias interesantes.”* De totes maneres, malgrat el seu interès, va aconseguir només un èxit molt limitat, ja que són molt poques les dades d'aquell període que hi són ressenyades.

ELS MOVIMENTS DE POBLACIÓ PER CAUSA DE LA GUERRA

En els registres parroquials dels anys de la Guerra Gran, corresponents a viles que no foren ocupades per les tropes franceses, a part de les partides corresponents als mateixos parroquians, s'hi troben anotades partides corresponents a persones pertanyents a uns col·lectius que són reflex de la complexitat dels moments que s'estaven vivint: els *emigrats*, els *expatriats* i els *militars*. És molt interessant anar seguint aquests casos, ja que ens evidencien els moviments de la població afectada directament per la guerra. Evidentment, no és possible fer un estudi exhaustiu de totes les parròquies que reberen població refugiada o transeünt, ja que la conservació dels registres parroquials és molt fragmentària, però, tal com es mostra a la Taula 2, s'ha conservat un nombre molt alt de registres que ens permeten aportar

32. Parròquia de Sant Llorenç de la Muga. Llibre d'òbits (1699-1886).

Taula 2. Quadre resum de les dades recollides segons localitat i tipologia, (S'hi inclouen només les dades de persones foranes a la parròquia, excepte en el cas de les morts violentes).

Parròquia	Batejos Emigrants	Òbits Emigrants	Batejos Expatriats	Òbits Expatriats	Morts Violentes	Batejos Militars	Òbits
Banyoles	1	6	21	71			5
Bàscara					2		
Beget		1	1		3		
Borrassà			3				
Castelló	1						
Dosquers			2				
Flaçà				2			
Fortià				8			
Galliners					2		
Girona (La Seu)	2	2	18	29	7	8	4
Girona (St. Feliu)		16		61			2
La Bisbal		1	33	65		1	3
L'Escala				1	1		3
Lladó					1		
Llançà							4
Llers				1			9
Mollet				2			
Ordis				9	1		
Pontós				4	1		
Riumors							1
Roses							3
Torroella de Fluvià							2
Tortellà				3			2
Ventalló					12		2
Vilamaniscle					1		
Vilaritg					6		
Vila-robau		1		1	1		
Vilatenim							1
TOTALS	4	27	78	257	38	9	41

una visió no solament qualitativa, sinó també quantitativa dels moviments de població ocasionats per la Guerra Gran. Aquesta taula és el resum de les dades recollides resseguint sistemàticament tots els volums conservats de registres parroquials dels pobles de l'Empordà i rodalies, ampliat amb les principals viles receptores de població fugitiva dels combats: Banyoles, la Bisbal i, sobretot, Girona. En teoria, i si totes les dades fossin completes, les anotacions dels capellans de les partides dels seus parroquians expatriats s'haurien de correspondre amb els registres d'aquestes parròquies. A manca de completar el creuament de totes les dades,⁽³³⁾ avancem ara l'estudi d'unes quantes partides "tipus" corresponents a persones foranes a les parròquies que hi són *exclusivament* per causa de la guerra, agrupades entorn dels tres col·lectius abans indicats.

Els emigrants

En la documentació consultada, es fa referència amb el nom d'*emigrants* a les persones individuals —o famílies senceres— que es trobaven vivint en territori espanyol després d'haver fugit de França per causa de la revolució. Un grup nombrós d'emigrants estava constituït per capellans i religiosos que no es volgueren adaptar a les noves normes de l'estat francès. El paper d'aquest col·lectiu ha estat força estudiat, ja que alguns d'ells varen jugar un paper molt actiu en la propaganda contrarevolucionària en territori hispànic, encara que al mateix temps —i pel sol fet de provenir de França— eren ja mirats com a "sospitosos" d'heterodòxia per la jerarquia catòlica espanyola que temia el contagi d'idees progressistes. Un segon grup estava constituït per famílies més o menys vinculades a l'estament nobiliari francès, o amb càrrecs administratius en l'antic règim, que eren perseguits pels revolucionaris. Alguns d'ells s'organitzaren en forma de cossos de *voluntaris reialistes* i s'uniren a l'exèrcit espanyol, cossos militars que foren especialment perseguits per l'exèrcit francès, que els tenia sempre en el punt de mira.

Hem localitzat un total de 29 partides corresponents a emigrants. La major part, però, als registres parroquials de Girona, Banyoles y la Bisbal, és

33. Hem confeccionat una base de dades amb les indicacions dels noms, dates, procedències, oficis i circumstàncies de tots els registres de persones foranes de les parròquies per motiu de la guerra, i, una altra, amb les dades de les anotacions dels expatriats tal com han estat registrades en les parròquies d'origen.

a dir, a les viles més grans on els devia ser més fàcil obtenir acolliment. Anotem, però, un parell de casos registrats en parròquies empordaneses:

“Als dinou Octubre de mil set-cents noranta quatre morí Caterina Claret, vídua deixada de Miquel Claret, ferrer de Sant Llorenç de Cerdans, Bisbat d’Arlas, habitant de pocs dies en Vilarrobau pues era emigrant. Morí de malaltia corporal. Rebé tots los sacraments.”⁽³⁴⁾

“Als vint y cinc de Octubre de mil set-cents noranta quatre morí de edat uns vint y nou anys, rebuts los sacraments de la penitència y extrema, Francisco Roger, emigrant de nació Francesa y als vint y set dies fou enterrat en lo cementiri de la Parròquia de Castelló.”⁽³⁵⁾

Quant als emigrants registrats a les altres viles esmentades, la major part provenen del Rosselló, de viles com Arles, Elna, Argelers, Morellàs, Palau de Rosselló, Sureda, Sant Genís... és a dir, viles que foren ocupades per l’exèrcit espanyol en la campanya de 1793. Possiblement foren persones que, com ja passa amb altres casos documentats, en el moment de la reconquesta francesa tenien la possibilitat d’ésser etiquetades com a “col·laboracionistes” i preferiren seguir la retirada espanyola. Ens ho fa pensar el fet que els seus oficis eren d’allò més “normal”: peroler, carreter, mitger, pagès, traginer, negociant, treballador... Alguns pocs casos, però, corresponen a clergues, com Sebastià Peix i Puig, jove clergue de Tuïr, bisbat d’Elna, que morí a Banyoles el 27 de maig de 1795; o Domènec Coma, cavaller de Perpinyà, mort a Girona el 25 de novembre de 1794; o, també ho seria el cas de Bernat Dumons, que era el criat del marquès de Banyuls i que morí a Girona el 20 de juny de 1794.

Els expatriats

Tal com hem comentat, des del moment que les tropes franceses entraren en territori empordanès, moltes persones es veieren obligades a fugir de les seves llars refugiant-se a casa de familiars o coneguts. El fet que l’ocupació s’allargués prop d’un any obligà a moltes d’aquestes famílies a establir-se provisionalment en els llocs on foren acollides i seguir amb la seva vida quotidiana. Els naixements i les defuncions –i fins i tot algun

34. Parròquia de Sant Andreu de Vilarrobau. Llibre d’òbits (1731-1846).

35. Parròquia de Santa Maria de Castelló. Llibre d’òbits (1789-1813).

matrimoni— d'aquest anomenats *expatriats* apareixen anotats en els registres de les parròquies que els acolliren, normalment incloent algun comentari sobre la seva situació i lloc d'origen. A la Taula 3, hem inclòs la relació de lloc d'origen de les famílies que apareixen com a expatriades en les partides estudiades.⁽³⁶⁾

En els registres de batejos, normalment els capellans, a part del nom del nadó, hi han consignat el nom complet del pare, amb indicació del seu ofici, el lloc de procedència (amb indicació explícita —o no— del fet d'ésser expatriats) el nom de la mare (amb els cognoms de soltera o sense), els noms dels

Taula 3. Municipis d'origen de les famílies empordaneses expatriades

Municipi d'origen	Famílies	Municipi d'origen	Famílies
Agullana	10	Ordis	3
Albanyà	2	Palau-saverdera	3
Albons	1	Pau	1
Avinyonet	4	Peralada	11
Bàscara	3	Pont de Molins	1
Boadella	8	Pontós	4
Borrassà	1	Rabós	2
Cabanes	2	Roses	2
Capmany	9	Sant Climent Sescebes	2
Cantallops	1	Sant Llorenç de la Muga	13
Castelló d'Empúries	32	Sant Pere Pescador	9
Cistella	8	Terrades	14
Darnius	4	Ventalló	4
Espolla	6	Vilabertran	10
Figueres	42	Vilafant	1
Garrigàs	1	Vilajuïga	6
Garriguella	14	Vilamalla	1
La Jonquera	7	Vilamaniscle	2
La Vajol	2	Vilanant	3
Lladó	9	Vilanova de la Muga	4
Llers	14	Vilariçg	6
Maçanet de Cabrenys	4	Vila-robau	1
Navata	5	TOTAL	292

36. En la taula no hi són incloses, però, les dades recollides a les parròquies d'origen que podrien ser redundants amb les obtingudes als llocs de destinació.

avis paterns i materns i els noms dels padrins de la criatura. Aquesta informació, però, no sempre és tan completa. Transcrivim ara només una partida de les més completes com a mostra de la informació que conté:

“Als dos Agost del any mil set-cents noranta y quatre, lo reverent Miquel Masó, Prevere y Sagristà de la present Parròquia de Sant Andreu de Borrassà, y en les fonts baptismals de la Iglesia de la dita Parròquia batejà a Sebastià Martí Joseph, nat lo dia antecedent, fill legítim y natural de Pau Sagué, Clavetaire de Massanet de Cabrenys, y de Francesca Noguera Conjugues, expatriats per causa dels Francesos, habitants en esta de Borrassà. Net paterno de Isidro Sagué, Clavetaire, y de Casilda sa muller, y materno de Pere Noguera de Creixell, Parròquia de Borrassà, de Rosa Bach, conjugues de Creixell. Foren padrins Sebastià Sagué, habitant a Garriguella y Maria Llombart y Noguera habitant a Creixell”.⁽³⁷⁾

Aquesta partida, del 2 d'agost de 1794, és, doncs, un exemple de l'evacuació corresponent a la primera fase de la invasió francesa de l'Empordà. Un detall important és la relació de parentiu dels emigrats de Maçanet de Cabrenys –d'ofici clavetaires– amb la família Noguera, de Creixell, terme de Borrassà, que aparentment foren qui els acolliren.

En les partides de defunció, s'hi acostuma a trobar el nom complet del difunt, l'ofici i l'edat aproximada, i, en el cas dels expatriats, s'hi anota també la parròquia d'origen i de vegades el motiu de la seva presència a la parròquia. També s'hi anoten si se li han administrat els sagraments, si ha fet o no testament, el lloc del sepeli i les cerimònies fúnebres que s'han fet. Transcrivim ara una partida de defunció, corresponent també a la primera expatriació:

“Als deu de juliol de mil set-cents noranta quatre, morí Joan Sunyer, pagès de la Parròquia de Gullana [Agullana] de edat cinquanta cinc anys poch més o menos, qui per temor als Francesos se havia expatriat en esta de Fortià, al cadàver del qual se ha donat Sepultura Eclesiàstica en lo cementiri de la Iglesia parroquial de Fortià, bisbat de Girona, lo dia onze de dit mes y any ab assistència dels dos pàrrocos. Rebé los Sants Sagraments de Nostra Mare la Iglesia de penitencia, eucaristia y extremunció, no feu testament, te pagats los drets parroquials, propines y tocar Campanes. Vere Joseph Gimbernat Domer de Fortià. Die 29 juliol 94 se li han fet les honres.”⁽³⁸⁾

37. Parròquia de Sant Andreu de Borrassà. Llibre de batejos (1750-1797).

38. Parròquia de Sant Julià de Fortià. Llibre d'òbits (1775-1844).

Finalment, encara que no sigui el més habitual, es troben, també, partides de matrimonis entre expatriats:

“Als quinze febrer de mil set cents noranta cinc jo baix firmat assistí al matrimoni que Bonaventura Buxeda, negociant expatriat del lloc de Darnius, contragué amb Maria Cels, donzella expatriada del lloc de Lladò; obtinguda la Llicència del molt Reverent Sr. Vicari General D. Narcís Coll. Foren testimonis Pere Terradas, pagès de Mayà y Joseph Gacias, carreter de Dosquers. Vere Miquel Torras Rector”.⁽³⁹⁾

Els militars

Normalment els soldats morts en combat no són registrats en els llibres de les parròquies. Ara bé, en alguns casos excepcionals, com l'aparició d'un cadàver surant al mar o una defunció durant el trasllat a un hospital de la rereguarda, llavors aquests són enterrats en el cementiri de la parròquia i, consegüentment, anotats en els llibres de registre. Un altre cas, però, el constitueix el de les famílies dels militars que, aparentment, seguien els marits i/o pares en la campanya. D'altra banda, dos cossos paramilitars jugaren un paper important en aquesta guerra, el *Sometent* i els *Miquelets*. Els primers, el *Sometent*, eren civils armats com a cos militar per les autoritats municipals, teòricament per tal d'ajudar a la defensa de la vila mentre que els segons, els *Miquelets*, eren tropes mercenàries organitzades com a cos de combat, anomenats també fusellers de muntanya.

No és aquest el lloc adequat per parlar del paper militar d'aquests cossos de tropa, ni de fer el seguiment de les defuncions dels militars i, per tant, presentarem, només, alguns exemples de com apareixen en la documentació parroquial. Així, i en primer lloc, deixem constància d'algunes partides corresponents a familiars dels militars, com per exemple que a Llança hi moriria el 29 de setembre del 1794, Caterina, muller de Mateu Bonjuani, soldat del Tercer Batalló de la Primera Companyia del Regiment de Còrdova –un dels cossos de les tropes regulars de l'exèrcit espanyol–, o que a Llers hi moriria el 19 de juny de 1794, Joana Billés, muller d'un soldat del Batalló del Vallespir –un dels regiments d'emigrants francesos–. Respecte a les morts de militars, a la Taula 4 es recullen les dates, les parròquies i el

39. Parròquia de Santa Maria de Dosquers. Llibre de matrimonis (1748-1857).

regiment o el cos militar al qual pertanyen els enterraments enregistrats en els llibres parroquials, siguin de mort violenta o de mort natural.⁽⁴⁰⁾

Taula 4. Defuncions de militars enregistrades en els llibres parroquials

Data	Parròquia	Militar
31/1/1794	Llers	Soldat de la Companyia de Navarra
2/2/1794	Llers	Soldat del Segon Batalló de les Reials Guardes Valones
2/2/1794	Torroella de Fluvià	Un soldat que portaven a l'hospital de Torroella de Montgrí
10/2/1794	Roses	Soldat de la Companyia Fixa de Roses
19/2/1794	Llers	Granader del Segon Batalló de Savoia
9/5/1794	Llançà	Soldat Emigrant del Regiment Reial dels Pirineus
10/5/1794	Llançà	Soldat Emigrant del Regiment Reial dels Pirineus
12/5/1794	Llançà	Soldat Emigrant del Regiment Reial dels Pirineus
16/5/1794	Roses	Sergent de la Companyia Fixa de Roses
30/5/1794	Torroella de Fluvià	Soldat del Primer Batalló de la Segona Companyia del Regiment d'Espanya
23/6/1794	Llers	Capità del Batalló dels Emigrants del Vallespir
29/7/1794	Llers	Sergent reial (emigrant)
11/8/1794	Riumors	Soldat del Segon Batalló de Guàrdies Valones
13/8/1794	Llers	Jove del Sometent de Barcelona
13/11/1794	Vilatenim	Soldat de la Companyia Aragonesa
15/1/1795	L'Escala	Mariner d'una llanxa canonera
3/2/1795	L'Escala	Fuseller del Primer Regiment de Catalunya
11/2/1795	Tortellà	Emigrant del Batalló de Mossèn Costa
27/2/1795	Ventalló	Soldat del Regiment de Calatrava
24/3/1795	Ventalló	Soldat a cavall del Regiment de la Reina
9/7/1795	L'Escala	Mariner d'una llanxa canonera
12/7/1795	Ventalló	Soldat del Regiment de la Reina, <i>dels de cavall</i>
12/7 1795	Tortellà	Miquelet de l'Octava Companyia del Terç de Vilafranca del Penedès
18/7/1795	Ventalló	Soldat del regiment d'Hússars

40. No s'inclouen a la taula 4 les dades que apareixen en un petit volum específic de la parròquia de Mollet d'Empordà, que recull defuncions del cos de Miquelets i que publicarem en un altre lloc més adequat.

LES MORTS VIOLENTES

No són les partides més abundants, però es troben anotades diverses morts violentes de persones civils causades per motius, directament o indirectament, relacionats amb la guerra. És evident que, a part dels combats, la presència en el país de gent armada seria motiu de conflictes i baralles. Tal pot ser el cas de Francesc Guilana i Behí, vidu, pagès de Bàscara, que al 28 de juny de 1794 (quan el front estava encara lluny de la vila) “fou mort de una punyalada que li donà un Artiller en la present vila de Bascara en lo carrer del mitx”. A la mateixa vila, el 14 de desembre del 1794, hi trobem registrada la mort de Sist Feliu, fill de Pere Feliu, pagès de Bàscara, amb el comentari “lo mataren los Gabaits. En la sua mort no rebé cap Sagrament per no poder viurer el Parroco ni altre sacerdot en dita Parròquia per la persecució dels Francesos contra la Iglesia”.

En la majoria dels casos hi ha frases com “morí per mans del enemich Francès” o bé “lo mataren los francesos”. Alguns capellans, però, ens aporten la causa de la mort d'una forma clara i concreta, al temps que ens informen de la seva implicació en el conflicte. Així, trobem a la parròquia de Beget com el 2 de maig de 1795 morí Magdalena Sallés, de 50 anys, i que “no pogué rebre cap sagrament perquè morí d'una escopetada repentinament”. També a Beget trobem apuntades dues morts de vilatans per causa de fets de guerra: El 25 d'abril de 1795 Joan Faig, de 16 anys, fill de Beget, “morí d'una bala dels enemichs en lo combat del Coll de Malrem”; i el primer d'agost del mateix any, moria Joan Costa, de 30 anys, “travessat de una bala, en lo ataco a la Manera, en lo qual me trobava jo, Joan Serrat, Prevere y Vicari de esta, portant lo Sagrament de la extrema=unció per lo que podia succehir”.

Dos altres casos de morts de civils a conseqüència de les batalles del front del Fluvià els trobem documentats a la parròquia de Galliners: el 27 de desembre de 1794, “morí d'una escopetada Miquel Noguer, de edat de 8 anys”, i el 24 d'abril de 1795 “mataren los Francesos a Cecilia Figueres, natural de Navata”.

La mort a Vilamaniscle de Maria Pastra, vídua, el 22 de desembre de 1794, obre alguns interrogants sobre la violència en aquell període d'ocupació. Transcrivim completa la seva partida de defunció:

“Als vint y dos Desembre de mil set-cents noranta y quatre, havent tornat en sa casa Geronim Roure, treballador de la Parròquia de Sant Gil de Vilamaniscle después de haverse absentat de ella lo dia 26 Novembre de dit any, en companyia de Francisco Centena, treballador de la Parròquia de Sant Miquel de Colera, en el Paller de Casa Joan Lagresa de

dita parròquia de Vilamaniscle encontraren morta a Maria Pastra y Gacians, vídua deixada del quondam Honorat Pastra, treballador de la expressada Parròquia de Vilamaniscle, qual Maria havia mort de un cop de Sabre de los Francesos. Al cadàver de la qual dits li donaren Sepultura en lo dit dia en el Cementiri de dita Parròquia de Vilamaniscle y després de haverseli celebrat algunes misses, se li celebraren los Oficis de Enterro y Honres lo dia 23 de Desembre de 1795 amb assistència de 4 Preveres fent Oficis dobles havent-los satisfet dels béns de son marit las Propines a quiscun de dits Preveres de 15 rals plata y lo demás al Reverent Rector de tots los gastos per dita Inhumació com també per la Novena y Ofrenes de tot lo any de son Dol. Sie est Joseph Roviralta Rector”.⁽⁴¹⁾

Algun detall més de morts violentes el trobem a Vilarrobau, on Joan Planas, el 24 de febrer de 1795, “fou mort per los francesos a cops de sabre”. Una vila, però, que fou durament castigada –i de la qual ens ha quedat constància escrita– fou Vilaritg. En el llibre de defuncions s’hi han registrat detalls de morts violentes de població civil “de mans dels nacionals francesos”, com en el cas de Josep Saguer, que el 30 de gener de 1795 “morí de mort violenta en la coma Fosca indefens i per mans dels malvats convencionalistes de França”. Transcrivim, ja per acabar aquest article, algunes d’aquestes partides corresponents la parròquia de Vilaritg:⁽⁴²⁾

“Als quinze de maig de mil set-cents noranta y quatre morí de mort violenta de mans dels Nacionals Francesos en la entrada a Catalunya, y a est poble de Vilaritg, Joseph Garriga y Palou, Hermità de Sant Baldiri de Vilaritg, y morí en la sala de la Casa de son nebot Josep Palou, pagès de esta, on lo mataren amb tres trets de Fusell. No rebé ningun sagrament, al cadàver del qual fou donada sepultura en lo Sementiri de esta parròquia per los Paysans sens ningun sacerdot por estar estos absents per temor dels nacionals lo 16 de dit mes y any.”

“Els vint y u de Novembre de mil set-cents noranta y quatre morí de mort violenta en la entrada dels Francesos, que la mataren en lo llit estant ella malalta, Francisca Poch, viuda deixada de Joan Poch, pagès de Terrades. Rebé en sa malaltia los Sagrats Sagraments de la Penitencia tant solament ni tampoc feu testament. Al cadàver de la qual donaren sepultura los Paysans en lo Sementiri de la Parroquial Iglesia del present

41. Parròquia de Sant Gil de Vilamaniscle. Llibre d’òbits (1791-1851).

42. Parròquia de Sant Martí de Vilaritg. Llibre d’òbits (1794-1851).

lloch de Vilaritg al mateix vint y u del dit mes i any per no haver-hi ningun sacerdot per esser los Francesos. Los funerals de enterro, Honras y novena foren fetes en la vila de Olot, en lo convent de Religiosos de ella en lo temps de la expatriació”.

“Als vint y u de Novembre de mil set-cents noranta y quatre morí de malaltia corporal de edat sinquanta anys Maria Gorch y Rivera, habitant en lo present lloch de Vilaritg. No rebé ningun sagrament per no haver-hi ningun sacerdot en lo Poble. Los nacionals trobant-la morta en lo llit posaren foch a la màrrega y se cremà de mitg en avall. Los paysans lo mateix dia o lo endemà li donaren sepulturaa son cadàver en lo sementiri de la present Iglesia parroquial del present lloch de Vilaritg.”

SUMARI

En aquestes pàgines s’han presentat una sèrie de testimonis sobre la vida a l’Empordà durant la Guerra Gran (1793-1795) extreta dels registres parroquials de batejos, matrimonis i òbits. El propòsit principal ha estat el de mostrar la riquesa de les anotacions que s’hi troben i com poden ajudar a comprendre com era la vida de la població civil durant aquell conflicte. Hem vist, en primer lloc, com la guerra incidí d’una manera directa en la conservació dels arxius parroquials, que s’hagueren de treure i amagar, i que moltes vegades es perderen. Hem mostrat la preocupació dels rectors de les parròquies per recuperar les dades perdudes –llibres anteriors destruïts o perduts– i d’anotar els esdeveniments que no s’havien pogut comptabilitzar per l’absència dels capellans a les zones ocupades, tasca aconseguida amb més o menys èxit segons els casos: alguns rectors anoten amb tot detall les dades que poden saber del que havia passat en temps de guerra –tant a la vila mateixa com de les famílies expatriades– però altres continuen després de la guerra, amb una simple nota informativa que manquen les dades d’aquell període. Moltes vegades, els comentaris dels rectors sobre els fets de la guerra –o els mateixos qualificatius que empren– traspuen les seves visions personals però ensems ens il·lustren sobre detalls del moviment de les tropes i de la població civil.

En segon lloc, hem vist com, malgrat la posterior desaparició/destrucció de molts dels volums dels arxius parroquials–recordem que posteriorment a la Guerra Gran, han esdevingut la Guerra del Francès, les Guerres Carlines i la Guerra Civil (1936-39)– els registres conservats ens permeten no només una anàlisi qualitativa sinó, fins i tot, quantitativa sobre els moviments de la

població desplaçada per motiu de la guerra. Això ho hem pogut constatar després de registrar una per una les partides corresponents a persones declarades com “expatriades” per motiu de la guerra i que s’han resumit a la Taula 2. Recordem que els registres parroquials no són censos de tota la població, sinó que només hi apareixen els fets que comporten la imposició d’un sacrament: batejos, matrimonis i òbits. Creiem que és molt significatiu, doncs, el gran nombre d’aquestes partides, que permet visualitzar el moviment global de la població. A la Taula 3, s’han comptabilitzat les partides en funció de l’origen geogràfic dels expatriats, manifestant-se clarament les zones afectades per l’ocupació francesa de l’Empordà. Finalment, s’han presentat alguns casos interessants de fets puntuals relacionats amb la guerra, com les defuncions de militars (taula 4) o les morts violentes de població civil que ens ajuden a fer-nos una idea de la dificultat de viure i morir a l’Empordà durant la Guerra Gran.

BIBLIOGRAFIA

- AYMES, Jean René, *La guerra de España contra la Revolución Francesa (1793-1795)*, Alacant, Institut de Cultura “Juan Gil-Albert”, 1991.
- BAIG i ALEU, Marià, “La reial foneria de Sant Sebastià de la Muga, 1768-1794”, *Actes de la VII Trobada d’Història de la Ciència i de la Tècnica*, Barcelona, Societat Catalana d’Història de la Ciència, (2003), p. 181-187.
- BRUNET, Michel, *El Rosselló de cara a la revolució Francesa*, Perpinyà, Ed. Trabucayre, 1989.
- CADE, Michel, *Guerre et Révolution en Roussillon 1793-1795*. Perpinyà, Direction des Services d’Archives, 1990.
- CAMIÀDE, Martina, “La visió de l’Empordà segons l’emigrat rossellonès Comellas durant la Guerra Gran”, *Actes Congrès «El Paisatge, element vertebrador de la identitat empordanesa»* (Vol. II), Figueres, Institut d’Estudis Empordanesos, 2007, p. 501-523.
- CASTELLÀ i PUJOLS, M. Betlem, “La Guerra Gran a l’abric de la historiografia catalana”, *Manuscrits* 18, (2000), p. 199-217.
- FÀBREGAS Roig, J., *La Guerra Gran, 1793-1795. El protagonisme de Girona i la mobilització dels Miquelets*, Lleida, Pagès editors, 2000.
- FERVEL, J. N., *Campagnes de la révolution française dans les Pyrénées Orientales. Tome second*, Paris, J. Dumaine, 1864.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F., *Història Militar de Catalunya. Vol III*, Barcelona, Rafael Dalmau Ed., 2007.
- JIMÉNEZ SUREDA, M., *Girona, 1793-1795 Guerra Gran i organització política a la Monarquia dels Borbons*, Girona, Ajuntament de Girona, 2006.

- JORDÀ i GÜELL, Ricard, *La Guerra Gran vista des d'Olot: 1793-1795*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1975.
- MARCILLAC, L. DE, *Histoire de la guerre entre la France et l'Espagne pendant les années de la révolution française 1793, 1794 et partie de 1795*, Paris, Magimel, 1808.
- OSSORIO y GALLARDO, A., *Historia del pensamiento político catalán durante la guerra de España con la república francesa (1793-1795)*, Vilanova y la Geltrú, Oliva, imp., 1913,
- PAGÈS TUBERT, S., "Un document parroquial sobre la Guerra Gran", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 11, (1976), p. 253-257.
- PELLA y FORGAS, J., *Historia del Ampurdán*, Barcelona, Luis Tasso y Serra, Imp., 1883.
- RODEJA GALTER, E., *Figueras. Notas históricas 1753-1832*, Figueres, Imp. La Rápida, 1942.
- ROURA i AULINAS, Lluís, *Guerra Gran a la ratlla de França*, Barcelona, Curial, 1993.
- SERVICIO HISTÓRICO MILITAR [SHM], *Campañas en los Pirineos a finales del siglo XVIII 1793-95. Tomo III Campaña de Cataluña (2 Vol)*, Madrid, Estado Mayor Central del Ejército, 1954.
- TUBAU MASET, R., "Els gavatxos a Vilanant (1794-1795)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 17, (1984), p. 172-200.
- VILA, Pep, "Una breu crònica de la Guerra Gran, referida a Agullana", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 35, (2002), p. 225-250.